

Медведєва М.О.*

ПРАВО НА СПРИЯТЛИВЕ ДОВКІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

The article analyses the genesis and place of a right to favourable environment in the system of universal standards of human rights. The author considers the documents from the International Charter of Human Rights as well as declarations on environmental protection and makes conclusions on the correlations between International Law on Human Rights and International Environmental Law.

Прийняття Загальної декларації з прав людини 1948 року (далі – ЗДПЛ), безперечно, стало важливою подією у визнанні та юридичному оформленні універсальних стандартів прав людини. Більшість вітчизняних та іноземних науковців у галузі міжнародного права визнають за цим міжнародним документом силу звичаєвого права, з чим важко не погодитись. І хоча Декларація не закріпила права на сприятливе/безпечне/здорове навколишнє середовище, проте заклала підвалини для його розвитку і визнання на міжнародному універсальному та регіональному рівнях.

Як і у ЗДПЛ, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року чи Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року також відсутні будь-які посилання на екологічні права людини. Це, передусім, пов'язано із тим, що міжнародна спільнота усвідомила наявність і важливість екологічних питань, а також зв'язок між станом навколишнього середовища та правами людини, коли основні міжнародно-правові документи в галузі прав людини були вже прийняті [1, с.67]. У післявоєнні 50-60-ті роки міжнародне співтовариство цікавило більше питання забезпечення громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав. Лише після проведення Конференції ООН з навколишнього середовища у Стокгольмі 1972 р. в порядку денному постало питання про необхідність охорони довкілля з метою забезпечення фундаментальних прав людини. Наступна Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. (Ріо-де-Жанейро), як і Стокгольмська конференція, носила явно виражений антропоцентричний характер, що яскраво проявилось у текстах ухвалених декларацій принципів. Так, Стокгольмська декларація у принципі 1 проголосила:

«Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя у навколишньому середовищі, якість котрого дозволяє проводити гідне та процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону та покращення навколишнього середовища на благо нинішнього та майбутніх поколінь» [2, с.10-13].

Принцип 1 Декларації Ріо містить таке формулювання даного права:

«Турбота про людину є центральною ланкою в діяльності по забезпеченню сталого розвитку. Люди мають право жити в доброму здоров'ї і плідно працювати у гармонії з природою» [2, с.14-17].

Хоча деякі дослідники критикують обидва принципи як такі, що містять абстрактні й нечіткі визначення права на сприятливе довкілля, тим не менше, вони стали своєрідним поштовхом до визнання такого права в міжнародно-правовій площині та розвитку

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

договірної і судової практики в даному напрямку. Окремо слід наголосити на важливості Декларації Ріо-де-Жанейро в тому аспекті, що вона на універсальному рівні закріпила концепцію сталого розвитку, яка є центральною не лише для міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного економічного права, але й для міжнародного права прав людини. Відмінною ознакою концепції визнається охорона прав не тільки теперішнього, але й майбутніх поколінь на сприятливі умови довкілля та на користування природними ресурсами належної якості.

Зв'язок між правами людини та охороною навколишнього середовища визнається в ряді документів, ухвалених в рамках системи ООН, зокрема ГА ООН, наприклад, в резолюції ГА ООН «Про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища для добробуту людини» 1990 р., численних резолюціях Комісії ООН з прав людини, наприклад, «Негативний вплив незаконного переміщення і захоронення токсичних і небезпечних продуктів та відходів на права людини» 2005 року. Такий зв'язок можна розглядати в двох аспектах: по-перше, захист навколишнього середовища може виступати засобом досягнення мети дотримання універсальних стандартів в галузі прав людини (наприклад, права людини на життя, здоров'я та харчування). По-друге, юридичний захист прав людини може стати засобом досягнення цілей захисту та збереження навколишнього середовища [3] (наприклад, захист прав на отримання екологічної інформації або права на доступ до правосуддя).

Право на сприятливе довкілля знаходить відображення в регіональних документах, таких як Оргуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. (ст.24), Додатковий протокол (Сан-Сальвадорський) до Американської конвенції з прав людини 1969 р., що стосується економічних, соціальних та культурних прав, 1988 р. (ст.11). Крім того, конституції багатьох держав також закріплюють дане право, наприклад, ст.50 Конституції України проголосила:

«Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [4, с.13].

Таким чином, хоча ЗДПЛ не містить права на сприятливе довкілля, проте деякі з передбачених у ній прав і свобод є необхідною складовою, умовою і гарантією дотримання права на сприятливе довкілля, як, зокрема, підкреслюється у доповіді Спеціального доповідача з навколишнього середовища і розвитку Ф.З. Ксентіні, призначеного Комісією ООН з прав людини. Мова йде про такі фундаментальні права і свободи людини:

1) Право на життя (ст.3). Забезпечення сприятливого для людини навколишнього середовища є необхідною умовою дотримання та забезпечення права на життя, оскільки воно прямо залежить від стану та умов оточуючого навколишнього середовища (забруднення атмосфери, водних ресурсів, фауни та флори призводить до погіршення здоров'я людини та загрожує її життю).

2) Право на повагу особистого і сімейного життя, а також на недоторканність житла (ст.12). Дана стаття певною мірою кореспондує ст.8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., яка є найбільш застосовуваною у практиці Європейського суду з прав людини, коли мова йде про захист права на сприятливе довкілля (справи *Guerra and others v. Italy* 1998 р., *Lopez Ostra v. Spain* 1994 р., *Kyrtatos v. Greece* 2003 р). Проте в кожному випадку позивачі повинні продемонструвати, що погіршення стану навколишнього середовища перешкоджає здійсненню індивідуального права користуватися своїм житлом, тобто довести причинно-наслідковий зв'язок між шкодою навколишньому середовищу та шкодою конкретній особі/групі осіб.

3) Право на приватну власність (ст.17). Дане право може використовуватись в якості засобу захисту права на сприятливе довкілля чи окремих його компонентів, що складають невід'ємну частину такої власності і наділяють її відповідною ринковою вартістю. Однак, як показує практика Європейського суду з прав людини, право на приватну власність часто конфліктує з природоохоронною політикою держави (справа *Fredin v. Sweden* 1991 р., *Matos e Silva, Lda., and others v. Portugal* 1996 р.).

4) Право на інформацію (ст.19), право на свободу мирних зборів (ст.20), право на участь в управлінні країною (ст.21) та право на доступ до правосуддя (ст.10) складають підґрунтя так званих процесуальних екологічних прав [5], які допомагають забезпечити на належному рівні захист матеріального права – права на сприятливе довкілля. Дане питання детально регламентується Організацією конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р.

5) Право на сприятливі умови праці (ст.23), що означає право людини працювати в умовах, які не спричиняють шкоду здоров'ю та життю (відсутність токсичних речовин, інших небезпечних хімічних речовин та матеріалів, наприклад, таких як азбест, пестициди, інсектициди тощо), а також право відмовитись виконувати роботу, яка призводить до забруднення довкілля. Право на сприятливі умови праці закріплено в конвенціях Міжнародної організації праці (Конвенція щодо хімічних речовин №170 1990 р., Конвенція про безпеку та гігієну праці у будівництві №167 1988 р., Конвенція про охорону праці при використанні азбесту №162 1986 р.).

6) Право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту людини (ст.25). Право на доступ до якісних і безпечних продуктів харчування передбачає право людини споживати таку їжу, яка не містить небезпечних хімічних речовин (пестицидів, генетично модифікованих організмів), а також право на доступ до чистої питної води. Право на житло означає забезпечення соціальних, санітарно-гігієнічних, екологічних умов існування людини, що досягається шляхом подолання застарілих поглядів на житло як «чотири стіни і один дах» [6].

7) Право на участь у культурному житті суспільства (ст.27) включає право на збереження унікальних природних та культурних об'єктів, що складають всесвітню спадщину. Особливе значення в даному контексті набувають конвенції, ухвалені під егідою ЮНЕСКО, наприклад, Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р.

8) Право на соціальний і міжнародний порядок, за якого забезпечуються права та свободи людини (ст.28). Загально визнано, що «порядок», на який посилаються автори Декларації, також охоплює стан урегульованості й вирішення глобальних екологічних проблем.

Комітет ООН з прав людини також зробив внесок у справу захисту екологічних прав людини. Більшість розглянутих ним справ стосувались захисту екологічних прав корінного населення і ґрунтувались на порушенні ст.27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., де мова йде про права етнічних, релігійних та мовних меншин на користування своєю культурою (справи *Bernard Ominayak and the Lubicon Band v. Canada* 1984 р., *Sara et al. v. Finland* 1990 р., *Länsman et al. v. Finland* 1992 р., *Jouni E. Länsman et al. v. Finland* 1995 р., *Norpu et al. v. France* 1993 р.). У 1994 р. Комітет ухвалив Загальний коментар №23 до статті 27 Пакту, у якому визначив, що «культура виявляється у різноманітних формах, включаючи своєрідний спосіб життя, пов'язаний з використанням природних ресурсів, особливо у випадку корінних народів» [1, с.85]. Неабияке значення для розвитку універсальних стандартів прав людини має також Декларація ООН про права

корінних народів, схвалена резолюцією ГА ООН 61/295 від 13 вересня 2007 р., у якій проведено паралель між охороною навколишнього середовища та правами корінних народів на землю і природні ресурси.

Екологічні права людини прийнято вважати правами «третього покоління» (колективними правами або правами солідарності) з огляду на те, що ані ЗДПЛ, ані Міжнародні пакти про права не закріпили право на сприятливе довкілля серед універсальних стандартів прав людини. Права «третього покоління» - права, носіями яких є народи, нації, об'єднання індивідів, групи, але не окремі індивіди. Однак як показує міжнародна договірна і судова практика, кожна окрема людина має право на сприятливе довкілля, а також ряд інших прав, зокрема, процесуальні екологічні права, необхідні для забезпечення гідного життя і вільного розвитку особистості.

В науці виділяють три основних підходи до питання про місце екологічних прав в загальній системі прав людини:

1) Використання існуючих прав: права людини, які вже захищені міжнародними механізмами і національними конституціями, відіграють вагомий роль в захисті навколишнього середовища, у зв'язку з чим створення нових норм буде зайвим та контрпродуктивним. Натомість державам варто спрямувати свою діяльність на імплементацію вже існуючих стандартів.

2) Перегляд існуючих прав: сучасні механізми захисту екологічних прав людини в рамках існуючих стандартів прав людини недостатні без відповідних конвенційних правил тлумачення та застосування цих прав. У зв'язку з цим діючі стандарти повинні підлягати перегляду в контексті екологічних інтересів, яких не існувало на момент виникнення цих прав людини.

3) Нові права на навколишнє середовище: діючі стандарти в галузі прав людини непрямо зачіпають проблеми навколишнього середовища, їм не вистачає точності, запропоновані механізми вирішення екологічних проблем недостатньо гнучкі, тому необхідною є нова норма, що прямо стосується навколишнього середовища [3, с.150-151].

На нашу думку, створення нових норм не вирішує проблеми ефективності міжнародного права, зокрема, міжнародного права прав людини чи міжнародного права навколишнього середовища. Наразі нагальним є ефективне застосування існуючих норм з метою забезпечення універсальних стандартів прав людини та міжнародно-правових засад охорони навколишнього середовища. Як показує практика Європейського суду з прав людини, за умови існування дієвого механізму захисту прав людини необхідність надання юридичного оформлення праву на сприятливе довкілля відпадає.

Хоча документи, що складають так званий Біль про права людини, спрямовані на охорону і захист окремих прав і свобод, проте необхідно пам'ятати, що сучасний незадовільний, навіть критичний, стан глобального довкілля змушує вносити корективи в поведінку держав як основних суб'єктів міжнародного права, міжнародних організацій, а також окремих індивідів чи їх угруповань у зазначеній сфері. Свідченням цьому є прийняття міжнародних конвенцій з охорони довкілля, що покладають суттєві обмеження на різні види діяльності людини, яка змушена підпорядкувати свої потреби і бажання інтересам охорони навколишнього середовища. Правам завжди кореспондують обов'язки. Тому реалізація прав, які можуть нести потенційну загрозу навколишньому середовищу, має бути узгоджена з природоохоронними стандартами. Ефективна ж реалізація права на сприятливе довкілля в рамках різноманітних існуючих універсальних та регіональних механізмів захисту прав людини зробить значний внесок у справу боротьби із забрудненням навколишнього середовища, нераціональним використанням природних ресурсів та деградацією екосистем.

Список літератури:

1. Кравченко С.М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища / Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж.Е. ; під заг. ред. проф. С.М. Кравченко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2002. – 336 с.
2. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля / Екоправо – Львів ; [відпов. ред. проф. Світлана Кравченко ; упоряд. Андрій Андрусевич та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Львів: Норма, 2002. – 416 с.
3. Сучкова В.А. К вопросу о классификации экологических прав человека / В.А. Сучкова // Московский журнал международного права. – 2006. - №2. – С.146-157.
4. Конституція України із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 8.12.2004, ВВР, 2005, №2, ст.44. – Харків: «Фоліо», 2006. - 48 с.
5. Кравченко С., Андрусевич А. Розвиток екологічних прав людини у міжнародному праві / С.Кравченко, А.Андрусевич // Право України. — 2001. — № 2. — С. 133-136.
6. Review of further developments in fields with which the Sub-Commission has been concerned “Human rights and the environment”. Final report prepared by Mrs. Fatma Zohra Ksentini, Special Rapporteur. Commission on human rights, Sub-Commission on prevention of discrimination and protection of minorities. 6 July 1994. UN.Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9.